

Agnieszka Chamera-Nowak
Katedra Książki i Historii Mediów
Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii
Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska
achamera@uw.edu.pl
ORCID 0000-0001-6445-2143
<http://doi.org/10.33077/zbkh.2018.12.chamera>

Biblioteki związków zawodowych w latach 50. XX wieku

Abstract

Trade union libraries in the 1950s of the 20th century

Trade union libraries were supervised by the Trade Unions' Central Council, defining areas of their activity, together with management boards of the unions of particular economic sectors. Regional councils of trade unions and management boards mentioned above were responsible for tasks' realisation. Direct supervision belonged to a trade union council and management of particular work places. Trade union libraries did not belong to the official library network. They fulfilled educational and community functions. Referring to the documents from the Archives of Modern Recordings, in 50s particular the acts of the Central Office for Publishing, Printing Industry and Bookselling, the Central Library Management, and the Central Committee of the Polish United Workers' Party, the author discussed briefly selected issues of the trade union libraries in the 50s of the 20th century.

Key words: libraries – trade unions – trade union libraries – 1950s of the 20th century – Polish People's Republic.

Słowa kluczowe: biblioteki – związki zakładowe – biblioteki związkowe – lata 50. XX wieku – PRL.

Po II wojnie światowej biblioteki związków zawodowych¹ powstawały zarówno przy wielkich zakładach przemysłowych takich jak huty, jak i przy

¹ Tuż po wojnie związki zawodowe działały w oparciu o dekret z 8 II 1919 r. (Dz.U. z 1919 r., Nr 15, poz. 209), następnie na podstawie ustaw z 1 VII 1949 r. o związkach zawodowych (Dz.U. z 1949 r., Nr 41, poz. 293) oraz z 20 XII 1958 r. o samorządzie robotniczym (Dz.U. z 1958 r., Nr 77, poz. 397). Reprezentacją ruchu zawodowego w Polsce w latach 1949-1980 było Zrzeszenie Związków Zawodowych (ZZZ), którego najwyższą władzą był Kongres Związków Zawodowych zwoływany co cztery lata, a w okresach między kongresami – Centralna Rada Związków Zawodowych (CRZZ). ZZZ posiadało struktury terenowe o zasięgu wojewódzkim i powiatowym (te nie funkcjonowały w latach 1953-1958 z powodu ich likwidacji przez CRZZ, a w latach 1975-1980 wskutek likwidacji powiatów). W skład ZZZ wchodziły poszczególne branżowe związki zawodowe (ponad 20), które kierowane były przez zarząd główny (następną instancją były zarządy

małych rolniczych Państwowych Ośrodkach Maszynowych (POM) – te ostatnie były zwykle niewielkie. Zakładano biblioteki także w różnego rodzaju urzędach i instytucjach, np. biblioteki Związku Zawodowego Pracowników Państwowych obsługujące pracowników Gminnych (Gromadzkich) Rad Narodowych czy Związku Zawodowego Pracowników Handlowych (dla pracowników Gminnych Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”). Nowo powstałe placówki działały w obrębie swoich zakładów pracy i nie tworzyły sieci bibliotecznych.

Historia bibliotek związków zawodowych wciąż czeka na opracowanie. Autorka podjęła jedynie próbę zasygnalizowania niektórych problemów funkcjonowania tych placówek w latach 50. XX w. Szersze badania wymagają szczegółowych analiz dokumentów z akt związków zawodowych przechowywanych w Archiwum Akt Nowych (AAN) oraz w innych archiwach, m.in. dokumentacji Ogólnopolskiego Porozumienia Związków Zawodowych, a także materiałów przechowywanych w Bibliotece Uniwersytetu w Indianie w wydzielonej kolekcji nazwanej „Biblioteka Historii Ruchu Zawodowego” („History of the Workers’ Movement Library Collection”)².

Informacje o bibliotekach związków zawodowych, ich sytuacji lokalowej, stanie księgozbiorów, zatrudnieniu personelu bibliotecznego oraz podejmowanych przez nie akcjach propagujących czytelnictwo pojawiają się w różnego rodzaju materiałach w formie maszynopisu lub rękopisu, znajdujących się w AAN aktach funkcjonującego w latach 1951-1956 Centralnego Urzędu Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa (CUWPGiK), w aktach utworzonego w 1951 r. Centralnego Zarządu Bibliotek (CZB), a także w dokumentach Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (KC PZPR). Pewnym uzupełnieniem materiałów źródłowych są późniejsze dokumenty i opracowania opublikowane m.in. w prasie branżowej, zwłaszcza raport z przeglądu wszystkich wykazywanych w statystykach bibliotek związkowych za 1973 r., który ujawnił m.in. fakt, że na

okręgowe i oddziałowe). Podstawową jednostką była zakładowa organizacja związkowa. Zob.: J. Naumiuk, *Na początku trudnej drogi. Ruch zawodowy w Polsce Ludowej w latach 1944-1949*, Łódź 1985; J. Chumiński, *Ruch zawodowy w Polsce w warunkach kształtującego się systemu totalitarnego. 1944-1956*, Wrocław 1999; J. Jarosiński, *Związki zawodowe w teorii i praktyce partii rządzących w Polsce. 1944-1958*, Kielce 2012; B. Rydz, *Organizacja terenowych struktur związków zawodowych w południowych powiatach województwa lubelskiego w latach 1944-1975*, „Radziwiński Rocznik Humanistyczny” 2012, t. 10, s. 92-93.

² Kolekcja zawiera wydawnictwa CRZZ działającej w PRL w latach 1949-1980: „647 wol. oprawnych gazet i czasopism, ok. 1550 numerów nieoprawionych periodyków oraz ok. 1250 wydawnictw monograficznych”, cyt. za: *Indiana University Bloomington Libraries – IUL, [The Polish collection at IUL; Polonica in the Libraries of Indiana University] (Biblioteki Uniwersytetu Stanu Indiana w Bloomington. Polska kolekcja) poz. 232. Ankieta 2012: Wookjin Cheun, [w:] Współczesne księgozbiory polskie za granicą. Informator. 2: Polonika w bibliotekach obcych, oprac. B. Bieńkowska, E. Maruszak, J. Puchalski, Warszawa 2016, s. 542.*

ogólną liczbę 2637 placówek aż w 1152 nigdy nie przeprowadzono kontroli księgozbiorów³.

Biblioteki związków zawodowych funkcjonują w literaturze przedmiotu oraz w dokumentach archiwalnych, szczególnie w latach 50. XX w., pod różnymi nazwami jako: biblioteki związków zawodowych, biblioteki zakładowe, biblioteki oświatowe, biblioteki gromadzkie czy fachowe biblioteki zakładowe. Sytuacja ta wynika zapewne z kilku powodów. Przed II wojną światową używano nazw: biblioteki fabryczne, zakładowe, urzędowe czy techniczne dla bibliotek działających odpowiednio przy fabrykach, zakładach pracy, urzędach, większych instytucjach, stowarzyszeniach. Po wojnie biblioteki te zostały przekazane pod nadzór poszczególnych branżowych związków zawodowych⁴. Nowe placówki były zakładane przez związki zawodowe od 1944 r. i gromadziły początkowo nie tylko literaturę społeczno-polityczną i beletrystyczną, ale także fachową. Oprócz tego w dużych zakładach pracy działały inne biblioteki prowadzone np. przez organizacje społeczne czy techniczne, np. biblioteki klubów techniki i racjonalizacji (powiązane z Naczelną Organizacją Techniczną). Istniały jeszcze podręczne księgozbiory w poszczególnych oddziałach zakładów zawierające m.in. czasopisma fachowe. Taka sytuacja trwała przez wiele lat i nie sprzyjała rozwojowi tych placówek:

Potwierdza się powszechność zjawiska znanego z ankiet i wizytacji, że w tym samym zakładzie istnieją różne biblioteki i biblioteczki, pracujące na własną rękę w rozproszeniu wysiłków i niedostatecznymi środkami. [...] biblioteka świetlicowa, Klubów Techniki i Racjonalizatorstwa, NOT i techniczna⁵.

³ Raport omówił Zygfryd Rekosz w artykule *Biblioteki związków zawodowych*, „Bibliotekarz” 1976, nr 1-2, s. 26. Podał w nim liczbę 2597 bibliotek związkowych. Piotr Bierczyński zweryfikował tę liczbę na 2647, tj. 2555 bibliotek zakładowych, 41 międzyzakładowych, 17 central księgozbioru ruchomego, dziewięć bibliotek połączonych z placówkami innych sieci oraz 15 bibliotek w zakładowych ośrodkach wypoczynkowych, co nie jest prawdziwe, bo suma wyszczególnionych przez niego bibliotek daje liczbę 2637. Zob. P. Bierczyński, *Biblioteki zakładowe. Stan obecny i perspektywy zmian*, „Przegląd Biblioteczny” 1989, nr 2, s. 127.

⁴ Przykładem jest biblioteka Zakładów Żyrardowskich, która została założona w 1907 r. po masowych strajkach w latach 1905-1906. Ostatecznie otwarte zostały dwie biblioteki – fachowa dla kadry technicznej i urzędników oraz oświatowa dla robotników. Były to jedyne biblioteki w Żyrardowie aż do 1950 r., kiedy powstała Miejska Biblioteka Publiczna. Po II wojnie światowej bibliotekę fachową (Biblioteka Zrzeszenia Urzędników Zakładów Żyrardowskich) i oświatową (Biblioteka Robotnicza) połączono, a od 1946 r. nowa placówka podlegała Związkowi Zawodowemu Pracowników Przemysłu Włókienniczego. Początkowo, do 1949 r., oprócz finansowego wsparcia zakładów, biblioteka pobierała drobne opłaty od czytelników. W 1950 r. została przeorganizowana na wzór radzieckich bibliotek wzorcowych – wprowadzono nowe formy pracy bibliotecznej (m.in. nowy układ katalogowy) i łączności z czytelnikami (tzw. „księgonoszy”). Działała do 1983 r., kiedy to stała się filią MBP. Zob. m.in. M. Twardowski, *Biblioteka Związkowa w Żyrardowie*, [w:] *Aktywność kulturalna włókienniczy. Praca zbiorowa*, pod red. A. Kamińskiego i J. Marcza, Łódź 1969, s. 103-104.

⁵ M. Mikołajski, *O rozwój czytelnictwa w zakładach produkcyjnych*, „Bibliotekarz” 1953, nr 5, s. 141-143.

W szeregu dokumentów zawierających sprawozdania z wizytacji bibliotek, szczególnie na terenach wiejskich, ale także miejskich zakładów pracy, często znajdują się uwagi typu „do niedawna w gromadzie Konieczno pow. Włoszczowa w jednej sali były umieszczone biblioteka gminna, biblioteka ZMP oraz MO, a żadna nie pracowała”⁶.

Na początku lat 50. próbowano uporządkować sprawy bibliotek działających w zakładach pracy, tj. wydzielić w odrębną sieć placówki fachowe, w skład której miały wejść biblioteki klubów techniki i racjonalizacji, jak również księgozbiory podręczne z wyjątkiem literatury pięknej oraz księgozbiorów będących w gestii związków zawodowych i organizacji społecznych⁷. Jednak uchwała Prezydium Rządu z dnia 24 IX 1953 r. w sprawie rozwoju sieci fachowych bibliotek zakładowych, która nakazywała ścisłą współpracę z bibliotekami związków zawodowych i organizacji społecznych, mówiła także o umieszczaniu ich – w miarę możliwości – we wspólnym lokalu oraz obejmowaniu wspólną obsługą biblioteczną. Stąd zapewne pojawiające się w materiałach niejednoznaczne nazwy dla obu typów bibliotek, w tym „biblioteki zakładowe”. W przypadku placówek związków zawodowych nazwa „biblioteki zakładowe” upowszechniła się dopiero po 1981 r., kiedy poszczególne zakłady przejęły administrację bibliotek od związków zawodowych. Natomiast placówki, których organizatorem pozostały związki zawodowe, określane nadal były jako „biblioteki związkowe” lub „związkowe biblioteki zakładowe”⁸. Obecnie obowiązująca ustawa o bibliotekach różni placówki fachowe i zakładowe⁹. Pierwsze, jako wspierające realizację zadań zakładów pracy oraz służące potrzebom doskonalenia zawodowego pracowników, drugie – mające zaspokajać potrzeby oświatowe i kulturalne pracowników i ich rodzin. Na potrzeby niniejszego artykułu autorka będzie

⁶ AAN, KC PZPR, 237/VIII-13, Ocena analizy pracy bibliotek województwa kieleckiego [16.05.1953], s. 88-91.

⁷ Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego (PKPG) w związku z pracami przygotowawczymi do planu sześcioletniego, wydała 29 IV 1949 r. pismo okólne w sprawie jednolitego zorganizowania prac bibliotek fachowych wraz z określeniem ich zadań. PKPG zaleciła wówczas zakładanie nowych i rozszerzanie istniejących placówek fachowych, ustaliła cele i wytyczne ich działalności. Na podstawie okólnika PKPG powstało wiele nowych bibliotek fachowych. W 1950 r. powstała pierwsza resortowa sieć bibliotek fachowych Ministerstwa Komunikacji. Uchwała nr 697 Prezydium Rządu z dnia 24 IX 1953 r. w sprawie rozwoju sieci fachowych bibliotek zakładowych („Monitor Polski” 1953, nr A-94, poz. 1306) zobowiązywała zakłady pracy zatrudniające ponad 100 pracowników do zakładania i prowadzenia bibliotek fachowych, które powinny w ramach danego resortu utworzyć sieć. Zwolnione z tego obowiązku były zakłady, które mogły korzystać z innej biblioteki fachowej istniejącej w pobliżu i posiadającej odpowiednią literaturę fachową. Zob. J. Nowakówna, *Organizacja i zasięg działania fachowych bibliotek zakładowych*, [w:] *Zagadnienia popularyzacji wiedzy i czytelnictwa*, pod red. K. Wojciechowskiego, Wrocław 1966, s. 111.

⁸ P. Bierczyński, dz. cyt., s. 125.

⁹ Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, Dz.U. 1997, Nr 85, poz. 539 z późn. zm.

używać w odniesieniu do placówek związków zawodowych nazwy biblioteki związkowe lub biblioteki zakładowe.

Funkcjonowanie bibliotek związków zawodowych regulowały przepisy prawne ogólne oraz branżowe, jak np. chwała Sekretariatu CRZZ z dnia 10 I 1951 r., „Instrukcja o organizacji bibliotek i ochronie majątku książkowego w związkach zawodowych” CRZZ z 10 V 1955 r., zalecenia CRZZ z 10 I 1959 r. (nr 6/8/11/59)¹⁰, uchwała Prezydium Rządu nr 941/55 w sprawie zasad urządzania i finansowania placówek kulturalno-oświatowych w zakładach pracy oraz w sprawie płac pracowników kulturalno-oświatowych¹¹. Przepisy te ustalały, że w skład związkowej sieci bibliotecznej¹² wchodzi: biblioteki stałe, centrale księgozbioru ruchomego oraz punkty biblioteczne i księgozbiory podręczne zwane bibliotekami podręcznymi. Biblioteki stałe miały być organizowane w przedsiębiorstwach, instytucjach i zakładach pracy zatrudniających ponad 500 pracowników w mieście i ponad 300 na wsi. Oprócz tego miejskie punkty biblioteczne obsługiwać miały Centrale Księgozbioru Ruchomego (CKR)¹³, przy czym warunkami ich funkcjonowania były: odpowiedni lokal wraz z wyposażeniem, księgozbiór liczący nie mniej niż 1000 tomów oraz fundusze na opłacanie bibliotekarza, uzupełnianie księgozbioru oraz zakup pomocy bibliotecznych. Uchwała nr 941/55 nakładała na administrację zakładów pracy obowiązek utrzymania biblioteki związkowej i jej pracowników¹⁴. Natomiast związki zawodowe miały opłacać zakup i oprawę książek, prenumeratę czasopism oraz organizację imprez i propagandę czytelnictwa. Niestety, przepisy te były dowolnie interpretowane zarówno przez związki zawodowe, jak i zakłady pracy. Brak realizacji uchwał CRZZ

¹⁰ *Zbiór przepisów prawnych dla bibliotek związkowych*, wybór i oprac. Z. Rekosz, Warszawa 1977, s. 24-25, 29-39.

¹¹ Uchwała nr 941 Prezydium Rządu z dnia 2 grudnia 1955 r. w sprawie zasad urządzania i finansowania placówek kulturalno-oświatowych w zakładach pracy oraz w sprawie płac pracowników kulturalno-oświatowych, „Monitor Polski” 1955, nr 127, poz. 1627.

¹² Placówki te nie stanowiły jednak w rzeczywistości sieci bibliotecznej, choć w dokumentach używane jest to określenie. Sieć bibliotek związków zawodowych, w myśl przepisów bibliotecznych i ustawy o bibliotekach z 1968 r., rozpoczęto tworzyć dopiero w latach 70., co było reakcją Sekretariatu CRZZ na ustawę. W listopadzie 1973 r. CRZZ podjęła uchwałę o stosowaniu niektórych przepisów ustawy, a w kwietniu 1975 r. wydała instrukcję w sprawie zasad organizacji i prowadzenia związkowych bibliotek zakładowych. Jednak z chwilą likwidacji CRZZ w 1980 r. przepisy te stały się nieaktualne. Zob. *Zbiór przepisów prawnych...*, dz. cyt., s. 24-25, 29-39; P. Bierczyński, dz. cyt., s. 125.

¹³ Historia CKR-ów jest dość burzliwa, bowiem w ciągu kilkudziesięciu lat to rozwijały swoją działalność, to ulegały likwidacji, by ponownie zacząć funkcjonować. Zob. Z. Rekosz, dz. cyt., s. 20-21; P. Bierczyński, dz. cyt., s. 129.

¹⁴ Zgodnie z tabelą płac zamieszczoną w uchwale pracownicy kulturalno-oświatowi prowadzący biblioteki do 2000 tomów i obsługujący 300 czytelników otrzymywali za to dodatek w wysokości 60 zł miesięcznie. Uchwała nakazywała prowadzenie większych bibliotek przez samodzielnego bibliotekarza. Natomiast za prowadzenie punktu bibliotecznego nie przysługiwało wynagrodzenie.

przez poszczególne instancje związkowe spowodowała, że ogromna większość zakładów pracy i częściowo hoteli robotniczych oraz Domów Młodego Robotnika (DMR) znajdowała się poza zasięgiem sieci bibliotecznej: np. w województwie wrocławskim na 114 hoteli w 40 brak było księgozbiorów, w województwie poznańskim na 38 hoteli i DMR – w 15, w województwie koszalińskim na 19 hoteli i DMR – w 16, do tego w województwie kieleckim większość punktów bibliecznych była martwa, tj. nie wymieniono w nich książek przez ponad rok¹⁵. Wśród zakładów zatrudniających do 500 pracowników, tylko jedna trzecia posiadała punkty biblieczne, ale najczęściej nie dysponowały one ani własnym lokalem, ani funduszami na zakup książek¹⁶.

Pierwsze powojenne ogólnopolskie dane odnoszące się do bibliotek związkowych pochodzą z 1954 r.¹⁷ „Rocznik Statystyczny” 1955 podaje, że było ich 4834, posiadały 6 618 300 tomów oraz obsługiwały 1 049 400 czytelników. Jednak dane te trudno uznać za miarodajne, bowiem brak było kryteriów określających placówkę związkową jako jednostkę sprawozdawczą. Do bibliotek tych kwalifikowano często punkty biblieczne lub liczące kilkaset woluminów księgozbiory znajdujące się na przykład w hotelach robotniczych. Stąd liczba bibliotek w latach 1954-1979 podawana w kolejnych rocznikach statystycznych potrafiła maleć lub wzrastać od kilkunastu do ponad 1300 rocznie¹⁸. Można domniemywać, że wynikało to z nieprawidłowej ewidencji, a także likwidacji czy też łączenia poszczególnych placówek z powodu reorganizacji. Pod koniec lat 50. pojawiły się w prasie doniesienia o likwidowaniu bibliotek przez niektóre zakłady pracy, co usprawiedliwiano szukaniem oszczędności – na przykład w 1957 r. zlikwidowano je w 140 łódzkich zakładach pracy¹⁹.

Wiele bibliotek i punktów bibliecznych poszczególnych związków zawodowych nie wypełniało obowiązku sprawozdawczości, stąd trudno jest określić ich faktyczną liczbę – przykładowo pod koniec 1952 r., jak wynika z dokumentów archiwalnych CUPGiK, „pełnego obrazu stanu wyposażenia w książkę i stanu czytelnictwa w powiecie [Wołomin – AChN] nie ma nikt”²⁰, a w referacie bibliotek Wydziału Kultury Miejskiej Rady Narodowej

¹⁵ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Analiza pracy bibliotek związków zawodowych, s. 5.

¹⁶ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Notatka o bibliotekach związkowych i stanie czytelnictwa w zakładach pracy. Warszawa, marzec 1955, s. 39. Zob. też m.in. K. Kaźmierowska, M. Słobodzian, *Biblioteki związków zawodowych woj. poznańskiego w Polsce Ludowej*, „Informator Bibliotekarza Wielkopolskiego” 1961, nr 1, s. 57.

¹⁷ „Rocznik Statystyczny” 1955, druk 1956, s. 256.

¹⁸ P. Bierczyński, dz. cyt., s. 126.

¹⁹ Zob. J. Kor. [Józef Korpała], *Przegląd piśmiennictwa. Z zagadnień bibliotekarstwa i czytelnictwa w prasie*, „Bibliotekarz” 1957, nr 7, s. 211-212; tenże, *Przegląd piśmiennictwa...*, tamże 1957, nr 8, s. 248.

²⁰ AAN, CUWPGiK, 65, Sprawozdanie z wyjazdu do Radzyna pow. Wołomin w celu zebrania danych stanu czytelnictwa – koniec listopada [1952], knlb.

w Pułtuskach zarejestrowano tylko cztery biblioteki związków zawodowych, choć faktycznie było ich więcej, ale „nie wiadomo dokładnie ile”²¹.

Naczelny nadzór nad placówkami związkowymi sprawowała, jak wspomniano, CRZZ, która wraz z zarządami głównymi poszczególnych związków branżowych wytyczała kierunki ich działania. Za realizację zadań odpowiedzialne były Wojewódzkie Rady Związków Zawodowych (WRZZ) oraz zarządy główne związków branżowych. Natomiast bezpośredni nadzór sprawowała rada zakładowa oraz kierownictwo zakładu pracy. Nadzór merytoryczny i opiekę fachową, zgodnie z porozumieniem zawartym w tej sprawie między Ministerstwem Kultury i Sztuki (MKiS) a CRZZ, przejęły od 1961 r. wojewódzkie biblioteki publiczne²². Zgodnie z tą strukturą biblioteki działające przy WRZZ w 1952 r. przekształciły się w wojewódzkie CKR, które obejmowały swoją działalnością punkty biblioteczne w zakładach pracy oraz były koordynatorami wszystkich bibliotek związkowych i innych CKR (przy zarządach okręgowych poszczególnych związków branżowych, np. pracowników przemysłu spożywczego, energetyki itd.) w danym województwie, prowadząc szkolenia i działalność instruktażowo-metodyczną dla kierowników punktów bibliotecznych w zakresie techniki bibliotecznej, pracy z książką i czytelnikiem. CKR posiadały zwykle dwóch pracowników etatowych, którzy nie byli w stanie wypełniać swoich zadań – „na jednego pracownika CKR przypada od 30 (Kielce) do 100 punktów bibliotecznych (Stalinogród), w Związku Radzieckim na jednego instruktora CKR przypada 15 punktów”²³. Niedobór i płynność kadr powodowała, że „w 5 skontrolowanych CKR obejmujących 740 punktów bibliotecznych ponad 60 proc. wymienia komplety raz na rok, niecałe 40 proc. raz na kwartał lub raz na pół roku”²⁴. W 1956 r. CRZZ podjęła decyzję o likwidacji bibliotek w zakładach liczących do 500 pracowników i przekazaniu ich zasobów bibliotekom publicznym w zamian za nadzór merytoryczny nad większymi placówkami. Natomiast w grudniu tego roku MKiS wydał zarządzenie, które spowodowało likwidację wojewódzkich bibliotek związków zawodowych wraz z CKR. W styczniu 1957 r. nastąpiła likwidacja CKR-ów działających przy zarządach okręgowych związków branżowych, których księgozbiory przejęły biblioteki publiczne lub zostały one rozdzielone pomiędzy biblioteki stałe poszczególnych związków branżowych²⁵.

Pod koniec 1954 r. czternaście komitetów wojewódzkich PZPR (bez białostockiego, gdańskiego i bydgoskiego) na zlecenie Wydziału Propagandy

²¹ AAN, CUWPGiK, 65, Sprawozdanie z wyjazdów odbytych w celu zebrania danych, dotyczących stanu upowszechnienia czytelnictwa i książki w pow. Pułtuskim [1952], knlb.

²² Z. Rekosz, dz. cyt. s. 169-171.

²³ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Notatka o bibliotekach..., s. 41.

²⁴ Tamże.

²⁵ K. Kazimierowska i M. Słobodzian, dz. cyt., s. 55-57.

i Agitacji KC przeprowadziło analizę pracy bibliotek związków zawodowych, która objęła łącznie 3266 placówek stałych, 52 CKR prowadzące 5752 punkty biblioteczne²⁶. Najwięcej bibliotek stałych było w Katowicach (600), Wrocławiu (447), Poznaniu (425) i Warszawie (368), a najmniej w Olsztynie (33). Najwięcej punktów bibliotecznych obsługiwały CKR we Wrocławiu (1527), Warszawie (834) i Łodzi (541), a najmniej w Kielcach (145), Zielonej Górze (189) i Lublinie (195). W wielu małych i średnich zakładach pracy istniały tzw. „karłowate” biblioteki, często całkowicie „wyczytane” (np. księgozbiór Centralnego Domu Towarowego liczył 522, a Zakładów im. Róży Luksemburg – 600 tomów). Wiele księgozbiorów obejmowało zaledwie od stu do dwustu książek, a nawet, jak w województwie warszawskim, poniżej stu. Na ogół w zakładach zatrudniających powyżej 2000 pracowników działały biblioteki stałe, wyjątkiem był np. Rejon Przemysłu Leśnego w Poznaniu.

Księgozbiory bibliotek związkowych kompletowane były bez skoordynowanego planu i pochodziły z trzech źródeł:

1. darów i pozostałości po bibliotekach prowadzonych przez różne stowarzyszenia i organizacje;

2. z akcji „Społeczna pomoc bibliotekom”, która w rzeczywistości sprowadziła się do upłynnienia remanentów Domu Książki (DK), w tym wielu niekompletnych tomów dzieł Włodzimierza Lenina i Józefa Stalina, licznych egzemplarzy książek jednego tytułu i broszur, które, jak wykazywały statystyki, były czytane w nikłym stopniu. Ponad 200 000 takich książek otrzymał Związek Zawodowy Pracowników Rolnictwa (ZZPR), który nadzorował biblioteki w Państwowych Gospodarstwach Rolnych (PGR) i Państwowych Ośrodkach Maszynowych (POM)²⁷;

3. zakupu – do 1954 r. prowadzony był on centralnie przez zarządy główne związków zawodowych, uniemożliwiając zaspokojenie rzeczywistych potrzeb czytelników, co miało wpływ na stan i poziom czytelnictwa.

Niejednokrotnie z punktów bibliotecznych i bibliotek w PGR-ach, POM-ach, czy spółdzielniach produkcyjnych korzystało zaledwie po kilka osób²⁸. Dowodziły tego sprawozdania pokontrolne, jak to z powiatu płońskiego z 1954 r., w którym skonstatowano, że „na terenie PGR zagadnienie rozwoju czytelnictwa nie jest bliżej znane”²⁹. Podział pieniędzy

²⁶ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Analiza pracy bibliotek..., s. 3-4.

²⁷ AAN, CUWPGiK, 65, Dane dotyczące stanu sieci bibliotecznej na terenie Związku Zaw. Pracowników Rolnictwa. Struktura organizacyjna bibliotek [1952], knlb.

²⁸ J. Podgóreczny, *Szukamy nowych form zbliżenia książki do czytelnika*, „Bibliotekarz” 1955, nr 11, s. 340.

²⁹ AAN, MKiS, CZB, 32, Stan czytelnictwa w pow. płońskim, woj. Warszawskiego. Opracowanie 1954 r., knlb.

na zakupy był mocno zróżnicowany. Na przykład Związek Zawodowy Pracowników Kultury z 45 000 zł przeznaczonych na książki 30 000 zł przekazał dla CKR, 15 000 zł dla swoich bibliotek stałych, reszta nie otrzymała nic. Związek Zawodowy Metalowców uzależnił dotacje od wpływu ze składek: w Warszawie Fabryka Samochodów Osobowych na Żeraniu (FSO) otrzymała 3000 zł, Zakłady im. Róży Luksemburg – 9000, natomiast Zakład im. Nowotki nie dostał nic³⁰. Wiele rad zakładowych, które zmuszone były do wykorzystania funduszy na zakup książek, realizował go pod koniec roku, bez uwzględnienia potrzeb czytelniczych. Na przykład rada zakładowa Wytwórni Chemicznej w Sarzynie w województwie rzeszowskim kupiła w 1954 r. po prostu całą półkę wydawnictw w księgarni DK, tak jak ją ustawiono w placówce³¹. Część rad zakładowych w ogóle nie wykorzystywała przyznanych funduszy lub przeznaczała je na inne cele, na przykład na inwestycje zakładowe czy stroje dla zespołu pieśni i tańca. Często zakup pozostawiano bibliotekarzom, którzy nie mając przygotowania fachowego, nie byli w stanie kompetentnie sprostać temu zadaniu. Przy wielu placówkach istniały formalnie rady biblioteczne, ale te także nie pomagały bibliotekarzom w zakupach nowości. W województwie warszawskim listę zakupów zatwierdzał instruktor kulturalno-oświatowy w zarządzie okręgu związków zawodowych, natomiast w województwie olsztyńskim kierownik biblioteki Wojewódzkiego Domu Kultury³².

W efekcie były to często księgozbiory przypadkowe, nieodpowiadające potrzebom czytelników. Budziły także wiele ideologicznych zastrzeżeń czynników partyjnych, jak np. biblioteka warszawskich Zakładów im. Karola Świerczewskiego posiadająca większą ilość dzieł Gieorgija Plechanowa, „których nikt nie czyta, a nie posiada Obywateli Brandysa, Władzy Konwicznego”³³. Nie pomogła przeprowadzona w 1952 r. selekcja księgozbiorów według spisów obowiązujących wszystkie biblioteki oświatowe. Nadal wiele placówek związkowych było, zdaniem partyjnych kontrolerów, „zaśmieconych” niepoprawną politycznie literaturą.

Wylaniająca się z różnego rodzaju sprawozdań i opracowań z lat 50. XX w. struktura tematyczna księgozbiorów bibliotek związkowych potwierdzała ich oświatowy charakter – na ogół 60% stanowiła klasyka polska i obca, 25% literatura społeczno-polityczna, 20% popularnonaukowa i techniczna oraz 10% książki dla dzieci i młodzieży³⁴. Najczęściej wypożyczano książki beletrystyczne, społeczno-polityczne tylko na potrzeby szkoleń i referatów oraz

³⁰ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Notatka o bibliotekach..., s. 47.

³¹ F. Grabowski, *Z książką do robotników*, „Bibliotekarz” 1955, nr 11, s. 338.

³² AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Analiza pracy bibliotek..., s. 8-9.

³³ Tamże, s. 6-7.

³⁴ Tamże, s. 7; F. Grabowski, dz. cyt., s. 338.

publikacje przyrodnicze i geograficzne na potrzeby uczniów. Do najpoczytniejszych autorów zaliczono: Bolesława Prusa, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Elżbę Orzeszkową, Henryka Sienkiewicza i Stefana Żeromskiego, a z autorów współczesnych Igora Newerlego, Kazimierza Brandysa, Juliana Strykowskiego, Leona Kruczkowskiego, Wandę Wasilewską, Polę Gojawiczyńską i Marię Dąbrowską. Z zagranicznych pisarzy m.in.: Ilię Erenburga, Michaiła Szołochowa, Wasilija N. Ażajewa, Borysa Polewoja, a także Annę Seghers, Louisa Aragona czy Jorge`a Amado³⁵.

Według danych z dokumentów archiwalnych z 1954 r. z bibliotek związków zawodowych korzystało przeciętnie ok. 20% osób pracujących zawodowo, ale już wtedy uważano, że dane te są wyolbrzymione i niedokładne, bowiem wiele bibliotek nie prowadziło ewidencji czytelników – na przykład w partyjnym opracowaniu „Analiza pracy bibliotek związków zawodowych” odnośnie jednego z zakładów pracy z województwa szczecińskiego stwierdzono, że na ogół procent czytelników wśród załogi kształtuje się od 2 do 60³⁶. W rzeczywistości jednak było to od 3 do 5%, a do tego niemal połowę czytelników stanowiła pracująca i ucząca się młodzież³⁷. W powiecie pułtuskim cztery biblioteki związków zawodowych miały ogółem 291 czytelników, a pięć bibliotek parafialnych i jedna prywatna – 467³⁸.

Około 50% zbiorów było nieopracowanych, a w wielu bibliotekach prowadzono niedbałą i nieprawidłową ewidencję³⁹. Przyczyną był brak wykwalifikowanych kadr, ale także stosunek dyrekcji zakładów do spraw bibliotecznych. Przykładowo dyrektorzy PGR-ów lekceważyli zarządzenie ogłoszone w biuletynie Ministerstwa PGR (funkcjonowało w latach 1951-1956) z maja 1951 r., w którym polecano im typowanie bibliotekarzy spośród pracowników biurowych oraz zabezpieczanie bibliotek⁴⁰.

Wiele bibliotek i punktów bibliotecznych nie było uporządkowanych, księgi ewidencyjne prowadzono nieprawidłowo lub w ogóle ich nie było, nie prowadzono dokumentacji wpływu i wypożyczeń, książki nie były oznaczone i często pozostawały niezabezpieczone, przez co ulegały zniszczeniu lub ginęły. Brakowało osób odpowiedzialnych za księgozbiór, komplety książek wymieniano raz na rok lub rzadziej, księgozbiory były zdezaktualizowane, często zdekompletowane. Na przykład:

³⁵ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Analiza pracy bibliotek..., s. 17.

³⁶ Tamże, s. 15.

³⁷ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Notatka o bibliotekach..., s. 54.

³⁸ AAN, CUWPGiK, 65, knlb., Sprawozdanie z wyjazdów...

³⁹ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Notatka o bibliotekach..., s. 48.

⁴⁰ Tamże; AAN, CUWPGiK, 380, Protokół oraz analiza stanu czytelnictwa w PGR i POM WRCK w Białymstoku z 14 września 1955 r., k. 251-260.

- w PGR w gminie Świbie (powiat Gliwice) w styczniu 1954 r. książki przechowywano w szafie w świetlicy, a ich opiekuna – 16-letnią „autochtonkę”, wyznaczono dopiero po interwencji wizytatorów CZB⁴¹;
- w gminie Mrozów (powiat Środa Śląska) „biblioteki PGR istnieją tylko formalnie. Zagubione, nie prowadzona ewidencja, np. w Marszowicach komplet książek podjął kierownik spółdzielni produkcyjnej, ale nie potrafi powiedzieć co się z nimi stało”⁴².

Tab. 1. Wykształcenie ogólne pracowników etatowych bibliotek związków zawodowych w procentach (dane na 1 I 1954)

Biblioteki	Ogółem w proc.	Wykształcenie podstawowe		Wykształcenie średnie		Wykształcenie wyższe	
		pełne	niepełne	pełne	niepełne	pełne	niepełne
Ogółem	100	36	6	30	23	4	1
Wojewódzkie	100	8	0	40	4	40	8
Powiatowe	100	19	1	40	30	6	4
Miejskie (duże)	100	18	0	40	28	12	2
Miejskie (małe)	100	35	6	24	31	2	2
Gminne	100	45	9	26	19	0	1

Oprac. własne na podstawie AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Analiza pracy bibliotek związków zawodowych, s. 27-28.

Na sytuację bibliotek związków zawodowych miał niewątpliwie wpływ brak fachowego personelu bibliotecznego. Wprawdzie CKR prowadziły szkolenia, ale przy nieustannej płynności kadr przynosiło to niewielkie efekty, tym bardziej, że najczęściej bibliotekarzami byli pracownicy z wykształceniem podstawowym, czasem niepełnym podstawowym, bardzo rzadko ze średnim. Na przykład w województwie poznańskim na 125 bibliotekarzy etatowych i ryczałtowych: 103 posiadało wykształcenie podstawowe, 17 – średnie, jeden

⁴¹ AAN, MKiS, CZB, 103, Monografia stanu bibliotek i czytelnictwa w gminie Świbie, pow. Gliwice 1954.

⁴² AAN, MKiS, CZB, 104, Monografia stanu bibliotek i czytelnictwa w gminie Mrozów, pow. Środa Śląska, woj. Wrocławskie, grudzień-marzec 1954.

– wyższe; w olsztyńskim na 33 bibliotekarzy: 20 podstawowe, 12 – średnie, jeden – wyższe, w tym pięciu miało przeszkolenie biblioteczne⁴³.

Dla wielu osób praca w bibliotece była dodatkowym, niechcianym obciążeniem. Tym bardziej, że za działalność w punkcie bibliotecznym nie przysługiwało wynagrodzenie. W większych zakładach pracy bibliotekarzami byli kierownicy świetlic, niekiedy na etatach.

Tab. 2. Zatrudnienie bibliotekarzy w bibliotekach związków zawodowych w 1954 r. w wybranych miastach wojewódzkich

	Ogółem	etatowych	ryczałtowych	społecznych	w tym po kursach
Warszawa	348	68	47	233	45
Poznań	425	31	94	300	36
Rzeszów	b.d.	35	50	b.d.	kilku
Kraków	262	51	b.d.	b.d.	b.d.
Lublin	177	24	b.d.	b.d.	15

Oprac. własne na podstawie AAN, KC PZPR 237/VIII-429, Analiza pracy bibliotek związków zawodowych, s. 12.

Szkolenie kadr odbywało się w Wojewódzkiej Szkole Kulturalno-Oświatowej w Krakowie, prowadzonej przez ZZZ, na trzymiesięcznych kursach, podczas których na zagadnienia bibliotekarskie przeznaczano zaledwie 25 godzin⁴⁴. Poza tym w wielu województwach organizowano jednodniowe seminaria dla etatowych i ryczałtowych bibliotekarzy, ale frekwencja na nich była niewielka i wynosiła 20-50%⁴⁵.

Rady zakładowe nie przywiązywały wagi do przygotowania fachowego osób wyznaczonych do prowadzenia bibliotek czy punktów bibliotecznych:

uważają, że bibliotekarzem może być każdy, np. w Zakładach Chemicznych Boruta w Zgierzu bibliotekę Domu Młodego Robotnika prowadzi sprzątaczką; w PGR Dobrojevo i Działyń, pow. Gniezno – 16 letnie dziewczynki⁴⁶.

Zwracano za to uwagę na pochodzenie społeczne i przynależność partyjną bibliotekarzy związkowych – w województwie warszawskim na 115 bibliotekarzy etatowych i ryczałtowych 27 było członkami PZPR, 26 – Związku

⁴³ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Analiza pracy bibliotek..., s. 12.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże, s. 14.

⁴⁶ Tamże, s. 13.

Młodzieży Polskiej (ZMP); w rzeszowskim na 85 – 20 było członkami PZPR, 25 ZMP; w poznańskim 76% bibliotekarzy społecznych to robotnicy⁴⁷. Jednak zatrudnieni w bibliotekarstwie związkowym członkowie partii nie przejawiali znaczącej aktywności politycznej i stosunkowo słabo oddziałali na zespół bibliotekarski. Były to najczęściej osoby powyżej 50. roku życia, bez średniego wykształcenia, ze słabym przygotowaniem zawodowym. W sumie bezpartyjni stanowili 56% ogółu⁴⁸.

Brak przygotowania fachowego był powodem mało zróżnicowanych form pracy z czytelnikiem oraz propagandy książki. Tylko niektóre biblioteki wykazywały w tym względzie takie zaangażowanie jak biblioteka przy Hucie im. Nowotki w Ostrowcu Świętokrzyskim, która organizowała konkursy czytelnicze, spotkania z literatami, dyskusje nad książkami, głośne czytanie, pogadanki przez radiowęzeł, przygotowywała gazetki ściennie, błyskawice i wystawki czy biblioteka Wojewódzkiego Domu Książki (WDK) w Kielcach, która organizowała wystawy metodyczne i prowadziła ćwiczenia praktyczne z nowymi kierownikami punktów bibliotecznych⁴⁹. W analizowanych materiałach źródłowych poza pojedynczymi przypadkami nie odnotowano współpracy bibliotek związków zawodowych z placówkami powszechnymi. Nie istniała właściwie pomoc wyższych instancji związkowych dla bibliotek i bywało, że nie orientowały się one w stanie podległych placówek – przykładem może być Wydział Kulturalno-Oświatowy WRZZ w Łodzi, który nie potrafił podać danych dotyczących liczby bibliotek ani informacji o stanie ich kadr oraz o księgozbiorach. Podobnie było w przypadku rad okręgowych. Często wysyłany do zakładu instruktor KO nie interesował się bibliotekami. Sprawy biblioteczne nie były również omawiane na zakładowych egzekutywach podstawowych organizacji partyjnych (POP), a wielu ich sekretarzy nie wiedziało, kto prowadzi bibliotekę i gdzie się ona mieści⁵⁰.

Na ogół biblioteki nie miały swoich lokali, jedynie placówki WDK, CKR oraz biblioteki niektórych klubów fabrycznych je posiadały. Często mieściły się w świetlicach, niekiedy na korytarzach, w biurach rad zakładowych, w niezamykanych szafach. W Żywieckiej Fabryce Śrub w Sporyszu biblioteka znajdowała się w lokalu bez okna o powierzchni czterech metrów kwadratowych; w Państwowych Zakładach Przemysłu Bawełnianego w Prudniku w jednej z hal fabrycznych, w której było 30°C⁵¹; w Zakładach Radiowych im. M. Kasprzaka w Warszawie na stołach i półkach w bibliotece przetrzymywano stroje baletowe, a w Zakładach Lamp Żarowych L2 w Pabianicach

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Tamże, s. 28.

⁴⁹ Tamże, s. 18-19.

⁵⁰ Tamże, s. 20, 22.

⁵¹ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Notatka o bibliotekach..., s. 42.

lokal biblioteczny był jednocześnie rupieciarnią. Nie zawsze pomieszczenie biblioteczne znajdowało się w dogodnym dla czytelników miejscu – biblioteka FSO mieściła się w Domu Społecznym kilometr od zakładu, podobnie biblioteka Przedsiębiorstwa Budowlanego w Szczecinku⁵².

Choć, jak wykazał raport z 1973 r., prawie połowa bibliotek stałych, które działały w zakładach pracy, zakładowych placówkach kulturalnych, ośrodkach wypoczynkowych czy hotelach robotniczych, nie była systematycznie uzupełniana, nie posiadała odpowiedniego lokalu i personelu, a ich księgozbiory nie przekraczały 1000 tomów⁵³, to badania z lat 80. pokazały, że część placówek, szczególnie przy dużych zakładach pracy, a tym samym mająca etatowych bibliotekarzy, działała bardzo dobrze, posiadała duże księgozbiory i pełniła funkcje środowiskowe (m.in. w Bielawie, Pabianicach, Kędzierzynie-Koźlu, Starachowicach czy Tarnowie⁵⁴). Niektóre z nich dobrze pracowały już w latach 50., jak biblioteka w Zakładach Przemysłu Metalowego H. Cegielski w Poznaniu, która w 1957 r. posiadała kilka dużych lokali, sprzęt biblioteczny i opracowany księgozbiór liczący 14 000 tomów⁵⁵. Obsługiwała całe przedsiębiorstwo, trzy hotele robotnicze, ośrodek zdrowia, przykładową szkołę dla dorosłych – poprzez punkty biblioteczne prowadzone społecznie, oprócz tego 19 punktów funkcjonowało w halach fabrycznych; istniał też dział literatury dziecięcej dla dzieci pracowników. Jako formy pracy z czytelnikiem stosowała: wystawki książek, stałe audycje radiowęzła, recenzje książek zamieszczane w stałej rubryce na łamach zakładowej gazety, spotkania z pisarzami, dyskusje nad książkami, wieczory dla czytelników z programem rozrywkowym i konkursami czytelnicznymi. Tak dobrze prowadzonych bibliotek związkowych nie było jednak wiele, co potwierdziły badania czytelnictwa robotniczego na terenie Warszawy przeprowadzone w połowie lat 50. przez Instytut Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej⁵⁶. Według nich robotnicy chętnie czytali, i to dużo, ale nie korzystali z bibliotek, którym zarzucali „nudę, brak literatury, która im odpowiada, a która, jeżeli już jest, to w takich ilościach, że kilometrowe kolejki zniechęcają czytających”⁵⁷. Połowa przepytanych mieszkańców hoteli robotniczych wypożyczała pozabibliotecznie przede wszystkim literaturę sensacyjną, kryminalną, brukowe romanse, lekką literaturę przedwojenną, polską literaturę klasyczną

⁵² AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Analiza pracy bibliotek..., s. 11.

⁵³ Z. Rekosz, dz. cyt., s. 21.

⁵⁴ P. Bierczyński, dz. cyt., s. 129-130.

⁵⁵ M. Polcyn, *Praca z książką w zakładach H. Cegielskiego w Poznaniu*, „Bibliotekarz” 1957, nr 7, s. 207-209.

⁵⁶ M. Skwarnicki, *O stałą i planową politykę nabytków w bibliotekach związków zawodowych*, „Bibliotekarz” 1956, nr 1, s. 2-5.

⁵⁷ Tamże, s. 3.

i radzieckie książki o tematyce wojennej. Największe wyrobienie czytelnicze reprezentowali starzy technicy, majstrowie i inżynierowie, którzy korzystali z zakładowych bibliotek fachowych lub książki kupowali. Struktura tematyczna księgozbiorów związkowych wykazywała nieproporcjonalnie dużą liczbę współczesnej literatury polskiej i radzieckiej w stosunku do literatury dawnej polskiej i rosyjskiej. Założona w 1955 r. biblioteka warszawskiego Zarządu Budownictwa Mieszkaniowego 5 (Al. Niepodległości 117) otrzymała oprócz 1200 woluminów z CKR również ok. 600 książek z remanentów, loterii, niewykorzystanych nagród itp. Najczęściej były to dublety, w większości niepoczytne.

W 1955 r. podczas szóstego plenum CRZZ zajęła się pracą kulturalno-oświatową związków zawodowych, czego efektem była uchwała, która miała wskazać środki zaradcze dla zwiększenia czytelnictwa, a jednocześnie była samokrytycznym przyznaniem się do zaniedbań w stosunku do nadzorowanych bibliotek:

1. Od szeregu lat liczba czytelników w bibliotekach związkowych rośnie bardzo powoli
2. W wielu wielkich zakładach korzysta z biblioteki zaledwie 3-5 proc. załogi
3. Czytelnictwem interesują się wyłącznie sami bibliotekarze, zaś aktyw związkowy mało uwagi udziela tej sprawie
4. Bibliotekom nie zapewnia się odpowiednich pomieszczeń i funduszy
5. Księgozbiory niekiedy zaśmiecone są mało wartościową i nie czytaną lekturą i uzupełniane są bezplanowo, przy czym odczuwa się brak nowości wydawniczych, zwłaszcza z zakresu współczesnej literatury pięknej
6. Szczególnie słabo przedstawia się stan czytelnictwa w związkach zawodowych: górników, włóknarzy, spożywców, transportowców⁵⁸.

Niestety, zaproponowane środki zaradcze miały charakter życzeniowy i sugerowały jedynie, co związki zawodowe powinny robić, by poprawić sytuację, na przykład „okazywać bibliotekarzom codzienną pomoc”.

Biblioteki związkowe, choć początkowo gromadziły także literaturę fachową, zachowały charakter oświatowy. Funkcjonowały poza oficjalną siecią biblioteczną, a ich działalność normowały przepisy ogólne oraz branżowe. Przepisy te były w części ignorowane przez poszczególne organy związkowe, co przekładało się na stan i działalność bibliotek, ich kadry i czytelnictwo. Ogromnym problemem, szczególnie placówek przy zakładach liczących do 500 pracowników, był brak odpowiedniego lokalu bibliotecznego, przeszkolonego personelu, odpowiednich funduszy, a także przypadkowy, najczęściej nieopracowany księgozbiór, nieprzystający do potrzeb i poziomu czytelników. Problemy sprawiało odpowiednie zabezpieczenie zbiorów,

⁵⁸ Cyt. za M. Poz. [Marceli Poznański], *Przegląd piśmiennictwa...*, „Bibliotekarz” 1955, nr 11, s. 343, tam cyt. za „Głos Pracy” 29-30 X 1955, nr 258.

jego opracowanie, prowadzenie prawidłowej ewidencji. Sytuację utrudniała płynność kadr i niski poziom wykształcenia ogólnego oraz przygotowania fachowego bibliotekarzy. Tylko część personelu, w dużych zakładach pracy, była zatrudniona na etatach. Pozostali pracownicy czasem otrzymywali dodatek do pensji, ale w przeważającej części pracowali społecznie. Biblioteki związkowe cechowała zróżnicowana wielkość księgozbiorów – od kilkudziesięciu do kilkunastu tysięcy woluminów, możliwości oddziaływania na otoczenie (niektóre pełniły ważną funkcję środowiskową), formy propagandy czytelnictwa. Szczególnie źle w różnego rodzaju opracowaniach, analizach i sprawozdaniach wypadały biblioteki w PGR-ach i POM-ach oraz w gminnych spółdzielniach, co w departamencie szkolenia kadr Ministerstwa PGR wywołało „poczucie potrzeby” powołania specjalnej komórki mającej zająć się sprawami bibliotek⁵⁹. Podobny stosunek do spraw bibliotecznych miały poszczególne szczeble związkowe oraz partyjne.

Zachowane dokumenty wskazują, że ustalenie rzeczywistej liczby i rozmiarów poszczególnych bibliotek i punktów bibliotecznych oraz liczby czytelników przynajmniej w latach 50. XX w. jest, ze względu na niemiernodajne dane lub ich brak, praktycznie niemożliwe. Dotychczasowe opracowania dotyczące bibliotek związkowych funkcjonujących w tym okresie są fragmentaryczne, a całościowe przedstawienie ich działalności w okresie PRL może okazać się trudne i stanowi wyzwanie badawcze ze względu na rozproszone materiały archiwalne. Przy czym być może informacje w nich zawarte są tak samo wyrywkowe, jak te znajdujące się w aktach CUWPGiK, CZB czy KC PZPR z lat 50. XX w.

Bibliografia

Archiwalia:

- Archiwum Akt Nowych, Centralny Urząd Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa, sygn. 65, 380.
Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, sygn. 237/VIII-13, 237/VIII-429.
Ministerstwo Kultury i Sztuki, Centralny Zarząd Bibliotek, sygn. 32, 103, 104.

Opracowania:

- Bierczyński P., *Biblioteki zakładowe. Stan obecny i perspektywy zmian*, „Przegląd Biblioteczny” 1989, nr 2, s. 125-135.
Chumiński J., *Ruch zawodowy w Polsce w warunkach kształtującego się systemu totalitarnego. 1944-1956*, Wrocław 1999.

⁵⁹ AAN, CUWPGiK, 65, Upowszechnianie książki rolniczej [1952 r.], klnb.

- Grabowski F., *Z książką do robotników*, „Bibliotekarz” 1955, nr 11, s. 337-340.
- Kor. J. [Korpała J.], *Przegląd piśmiennictwa. Z zagadnień bibliotekarstwa i czytelnictwa w prasie*, „Bibliotekarz” 1957, nr 7, s. 211-212.
- Kor. J. [Korpała J.], *Przegląd piśmiennictwa. Z zagadnień bibliotekarstwa i czytelnictwa w prasie*, „Bibliotekarz” 1957, nr 8, s. 246-249.
- Jarosiński J., *Związki zawodowe w teorii i praktyce partii rządzących w Polsce. 1944-1958*, Kielce 2012.
- Kaźmierowska K., Słobodzian M., *Biblioteki związków zawodowych woj. poznańskiego w Polsce Ludowej*, „Informator Bibliotekarza Wielkopolskiego” 1961, nr 1, s. 55-60.
- Mikołajski M., *O rozwój czytelnictwa w zakładach produkcyjnych*, „Bibliotekarz” 1953, nr 5, s. 141-143.
- Naumiuk J., *Na początku trudnej drogi. Ruch zawodowy w Polsce Ludowej w latach 1944-1949*, Łódź 1985.
- Nowakówna J., *Organizacja i zasięg działania fachowych bibliotek zakładowych*, [w:] *Zagadnienia popularyzacji wiedzy i czytelnictwa*, pod red. K. Wojciechowskiego, Wrocław 1966, s. 109-121.
- Podgóreczny J., *Szukamy nowych form zbliżenia książki do czytelnika*, „Bibliotekarz” 1955, nr 11, s. 340-342.
- Polcyn M., *Praca z książką w zakładach H. Cegielskiego w Poznaniu*, „Bibliotekarz” 1957, nr 7, s. 207- 209.
- Poz. M. [Poznański M.], *Przegląd piśmiennictwa. Z zagadnień bibliotekarstwa i czytelnictwa w prasie*, „Bibliotekarz” 1955, nr 11, s. 343-346.
- Rekosz Z., *Biblioteki związków zawodowych*, „Bibliotekarz” 1976, nr 1-2, s. 19-30.
„Rocznik Statystyczny” 1955, druk 1956.
- Rydz B., *Organizacja terenowych struktur związków zawodowych w południowych powiatach województwa lubelskiego w latach 1944-1975*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 2012, t. 10, s. 92-101.
- Skwarnicki M., *O stałą i planową politykę nabytków w bibliotekach związków zawodowych*, „Bibliotekarz” 1956, nr 1, s. 2-5.
- Twardowski M., *Biblioteka Związkowa w Żyrardowie*, [w:] *Aktywność kulturalna włókniarzy. Praca zbiorowa*, pod red. A. Kamińskiego i J. Marczaka, Łódź 1969, s. 101-116.
- Zbiór przepisów prawnych dla bibliotek związkowych*, wybór i oprac. Z. Rekosz, Warszawa 1977.

Agnieszka Chamera-Nowak
Department of Book and History of Media
Faculty of Journalism, Information and Book Studies
University of Warsaw, Warszawa, Poland
achamera@uw.edu.pl
ORCID 0000-0001-6445-2143
<http://doi.org/10.33077/zbkh.2018.12.chamera>

Trade union libraries in the 1950s of the 20th century

Abstract

Trade union libraries were supervised by the Trade Union Central Council, defining areas of their activity, together with the management boards of unions of particular economic sectors. The provincial councils of the trade unions and the management boards mentioned above were responsible for the execution of the tasks. Direct supervision belonged to a trade union council and management of particular work places. Trade union libraries did not belong to the official library network. They fulfilled educational and community functions. Referring to the documents from the Central Archives of Modern Recordings, in particular the acts of the Central Office for Publishing, Printing Industry and Bookselling, the Central Library Management, and the Central Committee of the Polish United Workers' Party, the author discussed briefly selected issues of the trade union libraries in the 50s of the twentieth century.

Key words: libraries – trade unions – trade union libraries – 1950s of the 20th century – Polish People's Republic.

Słowa kluczowe: biblioteki – związki zakładowe – biblioteki związkowe – lata 50. XX wieku – PRL.

After World War II trade union libraries¹ were established both at large industrial plants, such as steel mills, and at small agricultural machinery centers – the

¹ Shortly after the war, the trade unions operated under the decree of 8.02.1919 (Dz.U. of 1919, No. 15, item 209), then under the acts of 1.07.1949 on trade unions (Dz.U. of 1949, No. 41, item 293), and of 20.12.1958 on workers' self-government (Dz.U. of 1958, No. 77, item 397). The Association of Trade Unions [Zrzeszenie Związków Zawodowych – ZZZ] represented the labour movement in Poland in the years 1949–1980, whose supreme authority was the Congress of Trade Unions convened every four years, and in the periods between congresses, the Central Council of Trade Unions (CRZZ). The ZZZ had field structures with provincial and district coverage (these did not function in 1953–1958 due to their liquidation by the CRZZ and in 1975–1980 due to the liquidation

latter were usually small. The libraries were also established at offices and institutions of different types, such as libraries of the Trade Union of State Employees serving the workers of Communal National Councils or the Trade Union of Salesmen (for the workers of Communal Peasants Self-Help Cooperative [“Samopomoc Chłopska”]). The newly-established institutions operated within their workplaces and did not form library networks.

The history of trade union libraries is still waiting for its compilation. The author has only attempted to indicate selected problems of his work in the 50s of the 20th century. In-depth studies require detailed analysis of the documentation of trade unions stored in the Central Archives of Modern Records [Archiwum Akt Nowych – AAN] and other archives, such as documentation of the All-Poland Alliance of Trade Unions, as well as materials stored in the Indiana University Library’s separate collection ‘History of the Library Collection’² [“Biblioteka Historii Ruchu Zawodowego”].

Information about trade union libraries, their housing situation, book collections, library staff employment, and reading promotion activities, can be found in different materials (typescripts or manuscripts) in the AAN file for the Central Office for Publishing, Printing Industry and Bookselling [Centralny Urząd Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Książarstwa – CUWPGiK] active in the years 1951–1956, in the files of the Central Library Management [Centralny Zarząd Bibliotek – CZB] established in 1951, as well as in the documents of the Central Committee of the Polish United Workers’ Party [Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej – KC PZPR]. A kind of supplement for source materials are later documents and studies published, among others, in trade press, specifically the report from the monitoring of all trade union libraries listed in the statistics for the year 1973, which revealed the fact that

of districts). The ZZZ consisted of individual branch trade unions (more than 20), which were headed by a main board (the next instance was the district and branch boards). The basic unit was the company trade union organisation. See: J. Naumiuk, *Na początku trudnej drogi. Ruch zawodowy w Polsce Ludowej w latach 1944–1949*, Łódź 1985; J. Chumiński, *Ruch zawodowy w Polsce w warunkach kształtującego się systemu totalitarnego. 1944–1956*, Wrocław 1999; J. Jarośniński, *Związki zawodowe w teorii i praktyce partii rządzących w Polsce. 1944–1958*, Kielce 2012; B. Rydz, *Organizacja terenowych struktur związków zawodowych w południowych powiatach województwa lubelskiego w latach 1944–1975*, “Radzyński Rocznik Humanistyczny” 2012, vol. 10, pp. 92–93.

² The collection consists of publications of CRZZ, active in the People’s Republic of Poland [Polska Rzeczpospolita Ludowa – PRL] in the years 1949–1980: “647 wol. oprawnych gazet i czasopism, ok. 1550 numerów nieoprawionych periodyków oraz ok. 1250 wydawnictw monograficznych” [“647 bound volumes of newspaper and journals, approx.. 1550 issues of non-bound periodicals, and approx.. 1250 monographies”], cited after: *Indiana University Bloomington Libraries – IUL, [The Polish collection at IUL; Polonica in the Libraries of Indiana University] (Biblioteki Uniwersytetu Stanu Indiana w Bloomington. Polska kolekcja) item 232. Ankieta 2012: Wookjin Cheun, [in:] Współczesne księgozbiory polskie za granicą. Informator. 2: Polonika w bibliotekach obcych*, compiled by B. Bieńkowska, E. Maruszak, J. Puchalski, Warszawa 2016, p. 542.

out of the total amount of 2637 libraries, as many as 1152 have never had their book collections inspected.³

Trade union libraries have been described in literature and archival documents, in particular in the 50s of the 20th century, with different names: as libraries of trade unions, factory libraries, public libraries, community libraries, or special factory libraries. A few reasons can be indicated for such a situation. Before World War II the following names were used: factory, company, institutional, or technical libraries – for those working at factories, workplaces, offices, larger institutions, and associations, respectively. After the war these libraries were transferred under the supervision of individual branch trade unions.⁴ New entities had been established by trade unions since 1944, and collected at the beginning not only sociopolitical literature and fiction, but also professional literature. Besides, other libraries had been working in large worksites, managed by community or technical organisations, for instance libraries of technology and rationalisation clubs (associated with Polish Federation of Engineering Associations). There were also reference collections in individual departments in workplaces, consisting, for example, of professional branch journals. Such a situation lasted for many years and did not support the development of these libraries:

Potwierdza się powszechność zjawiska znanego z ankiet i wizytacji, że w tym samym zakładzie istnieją różne biblioteki i biblioteczki, pracujące na własną rękę w rozproszeniu wysiłków i niedostatecznymi środkami. [...] biblioteka świetlicowa, Klubów Techniki i Racjonalizatorstwa, NOT i techniczna⁵.

³ The report was discussed by Zygfryd Rekosz in his article *Biblioteki związków zawodowych*, "Bibliotekarz" 1976, No. 1–2, p. 26. He mentioned the number of 2597 trade union libraries. Piotr Bierzynski verified this figure as 2647, that is, 2555 company libraries, 41 intercompany libraries, 17 mobile book collection centres, nine libraries linked to establishments of other networks, and 15 libraries in company holiday centres, which is not true, as the sum of the libraries he listed gives a figure of 2637. See: P. Bierzynski, *Biblioteki zakładowe. Stan obecny i perspektywy zmian*, "Przegląd Biblioteczny" 1989, nr 2, p. 127.

⁴ An example is the library of the Żyrardów Plants, which was established in 1907 after the mass strikes of 1905–1906. Eventually, two libraries were opened, a special library for technical staff and clerks, and a public library for workers. These were the only libraries in Żyrardów until 1950, when the Municipal Public Library (MPL) was established. After the Second World War, the special library (the Library of the Association of Żyrardów Plants Clerks [Zrzeszenie Urzędników Zakładów Żyrardowskich]) and the public library (the Workers' Library) were merged and from 1946 the new institution was subordinate to the Trade Union of Textile Workers. Initially, until 1949, in addition to the financial support of the factories, the library collected small fees from readers. In 1950, it was reorganised along the lines of Soviet model libraries – new forms of library work (including a new catalogue system) and communication with readers (the so-called 'bookcarriers'). It operated until 1983, when it became a branch of the MPL. See e.g. M. Twardowski, *Biblioteka Związkowa w Żyrardowie*, [in:] *Aktywność kulturalna włóknarzy. Praca zbiorowa*, ed. by A. Kamiński and J. Marczak, Łódź 1969, pp. 103–104.

⁵ M. Mikołajski, *O rozwój czytelnictwa w zakładach produkcyjnych*, "Bibliotekarz" 1953, No. 5, pp. 141–143.

[The prevalence of the phenomenon known from surveys and visits that there are various libraries and book collections in the same company, working on their own with scattered efforts and insufficient resources, is confirmed. [...] the community centre library, the Technology and Rationalisation Clubs library, those in the Polish Federation of Engineering Association, and special technical library.]

In a number of documents consisting of reports from visits to libraries, specifically those located in rural areas, but also in municipal workplaces, comments like the following are quite often: ‘Until recently in the Konieczno community, Włoszczowa county, the community library, the library of the Union of Polish Youth, and the library of Citizens’ Militia were located, none of them worked’⁶ [“do niedawna w gromadzie Konieczno pow. Włoszczowa w jednej sali były umieszczone biblioteka gminna, biblioteka ZMP oraz MO, a żadna nie pracowała”].

At the beginning of the 1950s, attempts were made to sort out the matters of company libraries, i.e. to organise a separate network of special libraries, consisting of libraries in technology and rationalisation clubs, as well as reference collections excluding fiction and book collections in the responsibility of trade unions and community organisations.⁷ However, the resolution of the Presidium of Government on September 24, 1953 on the development of special libraries in workplaces, which ordered close cooperation with trade union libraries and community organisations, spoke also about their location, depending on possibilities, in a common premises and covering with joint library service. Hence, there are probably ambiguous names for both types of library appearing in the materials, including “company libraries”. In the case of trade union units, the name “company libraries” became common only after 1981, when individual companies took over the administration of libraries from the unions.

⁶ AAN, KC PZPR, 237/VIII-13, Ocena analizy pracy bibliotek województwa kieleckiego [16.05.1953], pp. 88–91.

⁷ The State Commission for Economic Planning [Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego – PKPG], in regard with the preparatory work for the Six-Year Plan, issued a circular letter on 29 April 1949 on the uniform organisation of the work of special libraries with the definition of their tasks. At that time, the PKPG recommended the establishment of new and the expansion of existing special libraries, and established the objectives and guidelines for their activities. On the basis of the PKPG circular, many new special libraries were established. In 1950, the first departmental network of special libraries of the Ministry of Communications was established. Resolution No. 697 of the Presidium of the Government of 24 September 1953 on the development of a network of workplace special libraries (“Monitor Polski” 1953, No. A-94, item 1306) obliged work establishments employing more than 100 workers to establish and maintain special libraries, which should form a network within a given ministry. Establishments were exempted from this obligation if they could make use of another special library existing in the vicinity and possessing relevant professional literature. See: J. Nowakówna, *Organizacja i zasięg działania fachowych bibliotek zakładowych*, [in:] *Zagadnienia popularyzacji wiedzy i czytelnictwa*, ed. by K. Wojciechowski, Wrocław 1966, p. 111.

In contrast, libraries that organiser remained a trade union were still referred to as “union libraries” or “unionised company libraries”.⁸ The binding Library Law distinguishes special and company libraries⁹. The former, as supporting the performance of the tasks in the workplace and the vocational development of the employees, while the latter, as dedicated to the education and cultural needs of the employees and their families. For the purposes of this article, the author will refer to ‘trade union libraries’ or ‘special libraries’ for the entities organised and supervised by trade unions.

The functioning of trade union libraries was regulated by general and branch legislation, for example, the resolution of the Secretariat of the Central Council of Trade Unions [Centralna Rada Związków Zawodowych – CRZZ] of 10.01.1051, “Instrukcja o organizacji bibliotek i ochronie majątku książkowego w związkach zawodowych” CRZZ [Instruction on library organisation and protection of book assets in trade unions] on 10.05.1955, CRZZ recommendations on 10.01.1959 (No. 6/8/11/59)¹⁰, resolution of the Presidium of Government No. 941/55 on the rules of organisation and financing cultural and educational institutions in workplaces and on remuneration of cultural and educational workers¹¹. These regulations resolved that the trade union library network¹² consists of permanent libraries, headquarters for travelling libraries, library points, and reference collections called reference libraries. Permanent libraries were to be organised in companies, institutions, and workplaces that employ more than 500 workers in cities and more than 300 in villages. Additionally, the Municipal Library Points were to be served by the Headquarters for Travelling Libraries¹³ [Centrale Księgozbioru Ruchomego – CKR], with the following conditions for their operation: adequate premises with equipment,

⁸ P. Bierczyński, op. cit., p. 125.

⁹ Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, Dz.U. 1997, No. 85, item 539 as amended [The Library Law of June 27, 1997].

¹⁰ *Zbiór przepisów prawnych dla bibliotek związkowych*, selection and compilation Z. Rekosz, Warszawa 1977, pp. 24–25, 29–39.

¹¹ Uchwała nr 941 Prezydium Rządu z dnia 2 grudnia 1955 r. w sprawie zasad urządzania i finansowania placówek kulturalno-oświatowych w zakładach pracy oraz w sprawie plac pracowników kulturalno-oświatowych, “Monitor Polski” 1955, No. 127, item 1627.

¹² However, these establishments did not actually constitute a library network, although the term is used in documents. A network of trade union libraries, under the Library Regulations and the 1968 Library Law, did not begin to be established until the 1970s, which was the response of the CRZZ Secretariat to the Act. In November 1973, the CRZZ passed a resolution on the application of certain provisions of the Act, and in April 1975 it issued an instruction on the principles of organising and running trade union company libraries. However, with the liquidation of the CRZZ in 1980, these provisions became obsolete. See: *Zbiór przepisów prawnych...*, op. cit., pp. 24–25, 29–39; P. Bierczyński, op. cit., p. 125.

¹³ The history of the CKRs has been a turbulent one, as over the decades they have developed their activities, then been closed down, only to start up again. See: Z. Rekosz, op. cit., pp. 20–21; P. Bierczyński, op. cit., p. 129.

a book collection of not less than 1,000 volumes and funds to pay a librarian, completion of the book collection, and purchase of library aids. Resolution No. 941/55 required the administration of workplaces to maintain the trade union library and its employees¹⁴. The unions, meanwhile, were to pay for the purchase and binding of books, journals subscriptions, and the organisation of events and reading propaganda. Unfortunately, these regulations were arbitrarily interpreted by both trade unions and workplaces. The lack of implementation of CRZZ resolutions by particular union instances resulted in the fact that the vast majority of workplaces and – partially – workers' hotels and Young Workers' houses [Dom Młodego Robotnika – DMR] were out of scope of the library network. For example, in the Wrocław Province there were no book collections in 40 of 1143 hotels, in the Poznań Province – in 15 of 38 hotels and DMRs, in the Koszalin Province – 16 of 19 hotels and DMRs. Additionally, most of library points in the Kielce Province were dead, i.e. the books had not been changed there for more than a year¹⁵. Only one third of the workplaces employing up to 500 workers run a library point, but most often they had neither their own premises nor funds to buy books.¹⁶ The first postwar nationwide data concerning trade union libraries come from 1954.¹⁷ 'Rocznik Statystyczny' [Statistical Yearbook] 1955 states that there were 4834 of them, with 6 618 300 volumes and 1 049 400 readers. However, the data can hardly be considered authoritative, as there were no criteria to define a union facility as a reporting unit. Library points or book collections of a few hundred volumes were qualified as such libraries, located, for instance, in workers' hotels. Thus, the number of libraries in the years 1954–1979 reported in successive statistical yearbooks was able to decrease or increase from a dozen up to more than 1,300 per year.¹⁸ One can presume that it resulted from incorrect records, as well as liquidation or joining individual locations due to reorganisation. At the end of the 50ties press informed about the liquidation of libraries by certain workplaces, which was justified by searching for savings – for example, in 1957 they were closed in 140

¹⁴ According to the pay scale included in the resolution, cultural and educational employees running libraries of up to 2,000 volumes and serving 300 readers received an allowance of PLN 60 per month for this. The resolution mandated that larger libraries be run by an independent librarian. On the other hand, there was no salary for running a library point.

¹⁵ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Analiza pracy bibliotek związków zawodowych, p. 5.

¹⁶ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Notatka o bibliotekach związkowych i stanie czytelnictwa w zakładach pracy. Warszawa, marzec 1955, p. 39. See also e.g. K. Kaźmierowska, M. Słobodzian, *Biblioteki związków zawodowych woj. poznańskiego w Polsce Ludowej*, "Informator Bibliotekarza Wielkopolskiego" 1961, No. 1, p. 57.

¹⁷ "Rocznik Statystyczny" 1955, printed in 1956, p. 256.

¹⁸ P. Bierczyński, op. cit., p. 126.

workplaces in the city of Łódź.¹⁹ Many libraries and library points of particular trade unions did not fulfil the reporting duty, thus it is difficult to determine their actual number – for example, at the end of 1952, as comes from CUP-GiK archival documents, ‘nobody has a complete picture of book collections and readership in the county [of Wołomin – AChN]’ [“pełnego obrazu stanu wyposażenia w książkę i stanu czytelnictwa w powiecie [Wołomin – AChN] nie ma nikt”],²⁰ while only four trade union libraries were registered in the library section of the Department of Culture of the Municipal National Council in Pułtusk, although there were actually more of them, but “it is not known exactly how many” [“nie wiadomo dokładnie ile”].²¹

The chief supervision of trade union libraries was exercised by CRZZ, which together with the management of particular branch unions determined directions of their activities. Provincial Councils of Trade Unions [Wojewódzkie Rady Związków Zawodowych – WRZZ] and the management boards of the branches unions were responsible for the execution of the tasks. Direct supervision was carried out by a workplace council and management. Meritorious supervision and professional monitoring, according to the agreement in this matter between the Ministry of Culture and Arts [Ministerstwo Kultury i Sztuki – MKiS] and CRZZ, have been taken over by provincial public libraries since 1961.²² In accordance with this structure, the libraries active at WRZZ were transformed in 1952 provincial Headquarters for Travelling Libraries [CKR], which covered with their activities library points in workplaces and were coordinators of all union libraries and other CKRs (at the district boards of individual trade unions, such as food industry workers, energy workers, etc.) in a given province, conducting training and instructional and methodological activities for library point managers in the field of library technology, work with books and readers. CKRs usually had two full-time employees who were unable to fulfil their duties – ‘there are 30 (Kielce) up to 100 (Stalinogród) library points per employee, while in the Soviet Union there are 15 library points per CKR instructor’ [“na jednego pracownika CKR przypada od 30 (Kielce) do 100 punktów bibliotecznych (Stalinogród), w Związku Radzieckim na jednego instruktora CKR przypada 15 punktów”].²³ The shortage and fluidity of staff

¹⁹ See: J. Kor. [Józef Korpała], *Przegląd piśmiennictwa. Z zagadnień bibliotekarstwa i czytelnictwa w prasie*, “Bibliotekarz” 1957, No. 7, pp. 211–212; idem, *Przegląd piśmiennictwa...*, ibidem 1957, No. 8, p. 248.

²⁰ AAN, CUWPGiK, 65, Sprawozdanie z wyjazdu do Radzymina pow. Wołomin w celu zebrania danych stanu czytelnictwa – koniec listopada [1952], n.p.

²¹ AAN, CUWPGiK, 65, Sprawozdanie z wyjazdów odbytych w celu zebrania danych, dotyczących stanu upowszechnienia czytelnictwa i książki w pow. Pułtuskim [1952], n.p.

²² Z. Rekosz, op. cit. p. 169–171.

²³ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Notatka o bibliotekach..., p. 41.

meant that “in the five audited CKRs covering 740 library points, more than 60% replace collections once a year, less than 40% once a quarter or once every six months” [w 5 skontrolowanych CKR obejmujących 740 punktów bibliotecznych ponad 60 proc. wymienia komplety raz na rok, niecałe 40 proc. raz na kwartał lub raz na pół roku”]²⁴. In 1956 CRZZ made a decision to close libraries in workplaces with up to 500 employees, and to transfer their collections to public libraries in return for meritorious supervision of larger libraries. However, in December that year MKiS issued the regulation that effected the liquidation of provincial trade union libraries together with CKR. In January 1957 CKRs active at district managements of branch unions were liquidated, book collections of which were taken over by public libraries or they were dispersed among permanent libraries of individual branch unions.²⁵

At the end of 1954 fourteen provincial committees of PZPR (without those for Białystok, Gdańsk, and Bydgoszcz) on the order of the Department of Propaganda and Agitation of the Central Committee conducted analysis of the work of trade union libraries, which covered a total of 3266 permanent libraries, 52 CKRs running 5752 library points.²⁶ The largest number of permanent libraries was in Katowice (600), Wrocław (447), Poznań (425), and Warszawa (368), and the least in Olsztyn (33). CKRs in Wrocław (1527), Warszawa (834) and Łódź (541) covered the largest number of library points, while the least in Kielce (145), Zielona Góra (189), and Lublin (195). In many small and medium workplaces there were ‘dwarf’ libraries, often completely “read” (e.g. the Central Department Store book collection amounted to 522 volumes, while the one of the Róża Luxemburg Plant – 600 volumes. Many book collections consisted of as little as 100–200 books, or even – just like in the Warszawa Province – less than 100. Usually, permanent libraries were in the workplaces employing 2000 workers or more, with the exclusion of for example the Forest Industry Region [Rejon Przemysłu Leśnego] in Poznań.

The book collections of trade union libraries were gathered without any coordinated plan from three sources:

1. Donations and remnants of libraries run by diversified associations and organisations;
2. The ‘Social support for libraries’ action, which actually boiled down to liquidation of Dom Książki (DK) inventories, including many incomplete volumes of Volodimir Lenin’s and Joseph Stalin’s works, numerous copies of the same title books, and brochures, which – as revealed in the statistics – were hardly read. More than 200,000 of these books were re-

²⁴ Ibidem.

²⁵ K. Kazimierowska i M. Słobodzian, op. cit., p. 55–57.

²⁶ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Analiza pracy bibliotek..., pp. 3–4.

ceived by the Trade Union of Agricultural Workers [Związek Zawodowy Pracowników Rolnictwa – ZZPR], which supervises libraries in State Agricultural Farms [Państwowe Gospodarstwa Rolne – PGR] and the State Machinery Centre [Państwowy Ośrodek Maszynowy – POM]²⁷;

3. Purchase – until 1954 it was conducted centrally by the main boards of trade unions, making it impossible to meet the real needs of readers, which affected the state and level of readership.

Frequently, library points and libraries in PGRs, POMs, or manufacturing co-operatives were used by a few people.²⁸ It was proved in post-inspection reports, for example the one from Płońsk county in 1954, stating that ‘the issues of readership development in PGR is hardly known’ [“na terenie PGR zagadnienie rozwoju czytelnictwa nie jest bliżej znane”].²⁹ The distribution of money for purchases was strongly differentiated. For example, the Trade Union of Cultural Workers, out of 45,000 PLN allocated for books, 30,000 PLN transmitted to the CKRs, 15,000 zlotys to its permanent libraries, the rest received nothing. The Metalworkers’ Trade Union made subsidies contingent on the receipt of dues: in Warszawa, the Żerań Motor Car Factory (FSO) received 3,000 PLN, the Róża Luxemburg Plant received 9,000, while the Nowotko Plant received nothing.³⁰ Many councils in workplaces that were forced to use funds to purchase books did so at the end of the year, without taking into account reading needs. For example, the workplace council of the Chemical Plant in Sarzyna, Rzeszów Province, simply bought an entire shelf of publications at the DK bookshop in 1954, just as it was set up at the store.³¹ Some workplace councils did not use the allocated funds at all or used them for other purposes, such as company investments or costumes for the song and dance ensemble. Often the purchase was left to librarians who, lacking professional training, were unable to competently handle this task. Library councils existed formally in many establishments, but these also did not help librarians in purchasing novelties. In the Warsaw province, the list of purchases was approved by the cultural and educational instructor at the district trade union board, while in the Olsztyn province the library manager of the Provincial House of Culture.³²

As a result, these were often random book collections that did not meet the

²⁷ AAN, CUWPGiK, 65, Dane dotyczące stanu sieci bibliotecznej na terenie Związku Zaw. Pracowników Rolnictwa. Struktura organizacyjna bibliotek [1952], n.p.

²⁸ J. Podgóreczny, *Szukamy nowych form zbliżenia książki do czytelnika*, “Bibliotekarz” 1955, No. 11, p. 340.

²⁹ AAN, MKiS, CZB, 32, Stan czytelnictwa w pow. płońskim, woj. Warszawskiego. Opracowanie 1954 r., n.p.

³⁰ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Notatka o bibliotekach..., p. 47.

³¹ F. Grabowski, *Z książką do robotników*, “Bibliotekarz” 1955, No. 11, p. 338.

³² AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Analiza pracy bibliotek..., pp. 8–9.

needs of readers. They also aroused many ideological objections from party representatives, such as the library of Karol Świerczewski Plant in Warszawa, possessing a larger number of works by Georgi Plekhanov, “which no one reads, and no one owns *Obywatele* by Brandys, *Władza* by Konwicki” [których nikt nie czyta, a nie posiada *Obywateli* Brandysa, *Władzy* Konwickiego].³³ The selection of book collections conducted in 1952 according to inventories applicable to all public libraries did not help. Still, many union facilities were, according to party inspectors, “littered” with politically incorrect literature.

The thematic structure of the trade union libraries’ book collections, which emerged from various reports and studies in the 1950s, confirmed their public nature – in general, 60% were Polish and foreign classics, 25% social and political literature, 20% popular science and technical literature, and 10% books for children and youth.³⁴

The books borrowed the most were fiction, socio-political books only for training and papers, and nature and geography publications for the use of the students. Among the most widely read authors were Bolesław Prus, Józef Ignacy Kraszewski, Eliza Orzeszkowa, Henryk Sienkiewicz, and Stefan Żeromski, and of contemporary authors Igor Newerly, Kazimierz Brandys, Julian Strykowski, Leon Kruczkowski, Wanda Wasilewska, Pola Gojawiczyńska, and Maria Dąbrowska. From foreign writers, among others, Ilya Erenburg, Mikhail Sholokhov, Vasily N. Azaev, Boris Polevoy, as well as Anna Seghers, Louis Aragon, and Jorge Amado.³⁵

According to data from archival documents from 1954, trade union libraries were used on average by about 20% of professional workers, but even then these figures were considered exaggerated and inaccurate, as many libraries did not keep records of readers – for example, in a party study ‘Analiza pracy bibliotek związków zawodowych’ [“Analysis of the work of trade union libraries’] regarding one of the workplaces in Szczecin province, it was stated that, in general, the percentage of readers among the workforce was between 2 and 60.³⁶ In reality, however, it was between 3 and 5%, and on top of that, almost half of the readers were working and studying youth.³⁷ In Pułtusk county, four trade union libraries had a total of 291 readers, and five parish libraries and one private library had 467.³⁸

Approximately 50% of the collections were not indexed and many libraries

³³ Ibidem, pp. 6–7.

³⁴ Ibidem, p. 7; F. Grabowski, op. cit., p. 338.

³⁵ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Analiza pracy bibliotek..., p. 17.

³⁶ Ibidem, p. 15.

³⁷ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Notatka o bibliotekach..., p. 54.

³⁸ AAN, CUWPGiK, 65, n.p., Sprawozdanie z wyjazdów...

kept careless and incorrect records.³⁹ The reason for this was the lack of qualified staff, but also the attitude of plant managers to library matters. For example, directors of PGRs disregarded an order promulgated in the Bulletin of the Ministry of State Farms (in operation in the years 1951–1956) of May 1951, which instructed them to indicate librarians from among the clerical staff and to secure libraries.⁴⁰

Many libraries and library points were not organised, record books were kept incorrectly or not at all, records of acquisition and loans were not kept, books were not labelled, and were often left unsecured, so they were damaged or lost. There was a lack of people responsible for the book collection, sets of books were replaced once a year or less frequently, and book collections were outdated, often decomposed. For example:

- At the PGR in the Świbie community (Gliwice county) in January 1954, the books were kept in a closet in the common room, and their custodian – a 16-year-old “autochthonous” girl – was appointed only after CZB inspectors intervened⁴¹;
- In the Mrozów community (Środa Śląska county), “PGR libraries exist only formally. Lost, no records kept; for example, in Marszowice a set of books was taken by the manager of a production cooperative, but he cannot say what happened to them” [“biblioteki PGR istnieją tylko formalnie. Zagubione, nie prowadzona ewidencja, np. w Marszowicach komplet książek podjął kierownik spółdzielni produkcyjnej, ale nie potrafi powiedzieć co się z nimi stało”].⁴²

The situation of trade union libraries was undoubtedly affected by the lack of professional library staff. Although the CKRs conducted training courses, but with the constant fluidity of personnel, this had little effect, especially since most often librarians were employees with primary education, sometimes incomplete primary education, very rarely with secondary education. For example, in Poznań province, out of 125 full-time and flat-rate librarians: 103 had primary education, 17 – secondary, 1 – higher education; in Olsztyn province, out of 33 librarians: 20 primary, 12 – secondary, one – higher, of which five had library training.⁴³

Table 1. Education of full-time workers

³⁹ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Notatka o bibliotekach..., p. 48.

⁴⁰ Ibidem; AAN, CUWPGiK, 380, Protokół oraz analiza stanu czytelnictwa w PGR i POM WRCK w Białymstoku z 14 września 1955 r., pp. 251–260.

⁴¹ AAN, MKiS, CZB, 103, Monografia stanu bibliotek i czytelnictwa w gminie Świbie, pow. Gliwice 1954.

⁴² AAN, MKiS, CZB, 104, Monografia stanu bibliotek i czytelnictwa w gminie Mrozów, pow. Środa Śląska, woj. Wrocławskie, grudzień-marzec 1954.

⁴³ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Analiza pracy bibliotek..., p. 12.

of trade union libraries in % (data as of 1.01. 1954)

Libraries	Total in %	Primary education		Secondary education		Higher education	
		complete	partial	complete	partial	complete	partial
Total	100	36	6	30	23	4	1
Provincial	100	8	0	40	4	40	8
County	100	19	1	40	30	6	4
Municipal (large)	100	18	0	40	28	12	2
Municipal (small)	100	35	6	24	31	2	2
Community	100	45	9	26	19	0	1

Compiled by the author based on AAN, KC PZPR, 237/VIII-429,
 Analiza pracy bibliotek związków zawodowych, pp. 27–28.

For many people, working in the library was an additional, unwanted burden. Then again, because there was no pay for activities at the library point. In larger workplaces, common room managers were librarians, sometimes on a full-time basis.

Table 2. Employment of librarians in trade union libraries in 1954 in selected provincial cities

	Total	Full-time	Flat-rate	volunteers	Of which trained
Warszawa	348	68	47	233	45
Poznań	425	31	94	300	36
Rzeszów	No data	35	50	No data	several
Kraków	262	51	No data	No data	No data
Lublin	177	24	No data	No data	15

Compiled by the author based on AAN, KC PZPR 237/VIII-429,
 Analiza pracy bibliotek związków zawodowych, p. 12.

Training of staff took place at the Provincial School of Culture and Education in Cracow, run by the ZZZ, in three-month courses, during which only 25 hours were devoted to librarianship issues⁴⁴, and one-day seminars for full-time and flat-rate librarians were organised in many provinces, but attendance at them was low, at 20–50%.⁴⁵

Workplaces councils paid little attention to the professional qualifications of those appointed to run libraries or library points:

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem, p. 14.

uważają, że bibliotekarzem może być każdy, np. w Zakładach Chemicznych Boruta w Zgierzu bibliotekę Domu Młodego Robotnika prowadzi sprzątaczką; w PGR Dobrojewo i Działyń, pow. Gniezno – 16 letnie dziewczynki⁴⁶.

[they believe that anyone can be a librarian, for example, at the Boruta Chemical Plant in Zgierz, the library of the Young Worker's House is run by a cleaning lady; at the State Agricultural Farms of Dobrojewo and Działyń, Gniezno County – 16-year-old girls.]

Instead, attention was paid to the social background and party affiliation of trade union librarians – in Warszawa province, out of 115 full-time and flat-rate librarians, 27 were members of the PZPR, 26 of the Union of Polish Youth (ZMP); in Rzeszów province, out of 85, 20 were members of the PZPR, 25 of the ZMP; in Poznań province, 76% of volunteer librarians were workers;⁴⁷ however, the librarians employed in trade union libraries by the party were not significantly politically active and had relatively little influence on the library team. They tended to be over 50 years old, without secondary education, and with poor professional training. Overall, nonpartisans represented 56% of the total.⁴⁸

The lack of professional preparation was the reason for the poorly diversified forms of work with readers and book propaganda. Only a few libraries showed such commitment in this regard, such as the library at the Nowotki Steelworks in Ostrowiec Świętokrzyski, which organised reading contests, meetings with writers, discussions, reading aloud, talks over the radio, prepared wall newspapers, and exhibitions, or the library of the Provincial House of Books (Wojewódzki Dom Książki – WDK) in Kielce, which organised methodical exhibitions and conducted praxis exercises with new library point managers.⁴⁹ In the source materials analysed, apart from isolated cases, there was no record of cooperation between trade union libraries and public ones. In fact, there was no help from higher trade union authorities to libraries and sometimes they did not know the condition of their subordinate institutions – an example would be the Cultural and Educational Department of the WRZZ in Łódź, which was unable to provide data on the number of libraries or information on the condition of their staff and book collections. The situation was similar for district councils. Often, the cultural and educational instructor sent to the plant was not interested in libraries. Library matters were also not discussed at plant executive meetings of the basic party organisations (Podstawowa Organizacja Partyjna – POP), and many of their secretaries did not know who was running the library and where it was located.⁵⁰

⁴⁶ Ibidem, p. 13.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem, p. 28.

⁴⁹ Ibidem, pp. 18–19.

⁵⁰ Ibidem, pp. 20, 22.

In general, libraries did not have their own premises; only WDK and CKR establishments and the libraries of some factory clubs had them. They were often housed in common rooms, sometimes in corridors, in the offices of workplace councils, in unlocked closets. In the Żywiec Screw Factory in Sporysz the library was located in a premise without windows, a surface area of 4 square metres; at the Prudnik State Cotton Industry Plant in one of the factory halls, where it was 30°C;⁵¹ at the M. Kasprzak Radio Plant in Warsaw, ballet costumes were being stored on tables and shelves in the library, while at the L2 Incandescent Lamp Plant in Pabianice the library premises were also a junk room. The library room was not always located in a convenient location for the readers – the FSO [Fabryka Samochodów Osobowych – Passenger Car Factory] library was located in the Social House a kilometre from the plant, similarly, the library of the Construction Company in Szczecinek.⁵²

Although, as the 1973 report showed, almost half of the permanent libraries that operated at workplaces, company cultural centres, recreation centres or workers' hotels were not systematically replenished, lacked adequate premises and staff, and their book collections did not exceed 1,000 volumes,⁵³ a study from the 1980s. showed that some of the establishments, especially at large workplaces and thus having full-time librarians, worked very well, had large book collections and performed community functions (including those in Bielawa, Pabianice, Kędzierzyn-Koźle, Starachowice and Tarnów⁵⁴). Some of them were already working well in the 1950s, such as the library at the H. Cegielski Metal Industry Plant in Poznań, which in 1957 had several large premises, library equipment, and an indexed book collection of 14,000 volumes,⁵⁵ served the entire company, three workers' hotels, a health centre, an on-site school for adults, through community-run library points, in addition to 19 points operating in the factory halls; there was also a children's literature department for employees' children. It offered the following forms of work with the reader: book exhibitions, permanent radio broadcasts, reviews of books posted in a regular column in the factory newspaper, meetings with writers, discussions of books, evenings for readers with an entertainment programme, and reading contests. However, there were not many such well-run union libraries, as confirmed by a study of workers' readership in Warszawa conducted in the mid-1950s by the Institute of Books and Readership of the National

⁵¹ AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Notatka o bibliotekach..., p. 42.

⁵² AAN, KC PZPR, 237/VIII-429, Analiza pracy bibliotek..., p. 11.

⁵³ Z. Rekosz, op. cit., p. 21.

⁵⁴ P. Bierczyński, op. cit., pp. 129–130.

⁵⁵ M. Polcyn, *Praca z książką w zakładach H. Cegielskiego w Poznaniu*, "Bibliotekarz" 1957, No. 7, pp. 207–209.

Library in Warsaw,⁵⁶ which according to them, workers were eager to read, and read a lot, but did not use the libraries, which they accused of “boredom, lack of literature that suits them, and which, if there is any, is in such quantities that kilometre-long queues discourage readers”.⁵⁷

Half of the interviewed residents of workers’ hotels borrowed primarily sensational literature, crime fiction, tabloid romances, light prewar literature, Polish classical literature, and Soviet war books. The greatest reading sophistication was represented by old technicians, foremen, and engineers, who used company special libraries or bought books. The thematic structure of the union’s book collections showed a disproportionately large number of contemporary Polish and Soviet literature in relation to old Polish and Russian literature. Established in 1955, the library of Warsaw’s Housing Board 5 [Zarząd Budownictwa Mieszkaniowego] (117 Al. Niepodległości str.) received, in addition to 1,200 volumes from the CKR, approximately 600 books from inventory, lotteries, unused prizes, etc. Most of these were duplicates, most of them unread.

In 1955, the sixth plenum of the CRZZ addressed the cultural and educational work of the trade unions, resulting in a resolution that was intended to point out remedies for increasing readership and, at the same time, was a self-critical admission of negligence with regard to the libraries under its supervision.

1. Od szeregu lat liczba czytelników w bibliotekach związkowych rośnie bardzo powoli
2. W wielu wielkich zakładach korzysta z biblioteki zaledwie 3–5 proc. załogi
3. Czytelnictwem interesują się wyłącznie sami bibliotekarze, zaś aktyw związkowy mało uwagi udziela tej sprawie
4. Bibliotekom nie zapewnia się odpowiednich pomieszczeń i funduszy
5. Księgozbiory niekiedy zaśmiecone są mało wartościową i nie czytaną lekturą i uzupełniane są bezplanowo, przy czym odczuwa się brak nowości wydawniczych, zwłaszcza z zakresu współczesnej literatury pięknej
6. Szczególnie słabo przedstawia się stan czytelnictwa w związkach zawodowych: górników, włóknarzy, spożywców, transportowców⁵⁸.

[1. The number of readers in trade union libraries has been growing very slowly for several years.

2. In many large plants, only 3 to 5 percent of the workforce uses the library.

3. Readership is of interest only to librarians themselves, while union activists pay little attention to this issue.

4. Libraries do not have adequate premises and funds.

⁵⁶ M. Skwarnicki, *O stałą i planową politykę nabytków w bibliotekach związków zawodowych*, “Bibliotekarz” 1956, No. 1, pp. 2–5.

⁵⁷ Ibidem, p. 3.

⁵⁸ Cited after M. Item [Marceli Poznański], *Przegląd piśmiennictwa...*, “Bibliotekarz” 1955, No. 11, p. 343, there cited after “Głos Pracy” 29–30 X 1955, No. 258.

5. Book collections are sometimes littered with low value and unread books and are replenished in an unplanned manner, with a perceived lack of new publications, especially in the field of contemporary fiction.
6. The state of the readership is particularly poor in the trade unions: miners, fibre workers, grocers, and transport workers.]

Unfortunately, the proposed remedies were wishful thinking and only suggested what the trade unions should do to improve the situation, such as “showing daily assistance to librarians”.

The trade union libraries, although initially they also collected professional literature, retained their educational character. They operated outside of the official library network and their activities were normalised by general and branch regulations. These regulations were in part ignored by individual union bodies, which influenced the state and activities of libraries, their staff, and readership. A huge problem, especially for the libraries at plants with up to 500 employees, was the lack of adequate library premises, trained staff, adequate funds, as well as a random, most often unindexed, book collection, unsuited to the needs and level of readers. Proper safeguarding of the collection, its indexing, and keeping proper records became problematic. The situation was hampered by the fluidity of the staff and the low level of general education and professional preparation of the librarians. Only some of the staff, in large workplaces, were employed full-time. Other employees sometimes received a salary supplement, but for the most part, they worked on a voluntary basis. Trade union libraries were characterised by the varying size of their book collections, from a dozens to several thousand volumes, their ability to influence their surroundings (some had an important environmental function), and their forms of reading propaganda. Libraries in PGRs and POMs, as well as in communal cooperatives, fared particularly badly in various studies, analyses, and reports, which prompted a “sense of need” in the personnel training department of the Ministry of PGRs to establish a special unit to deal with library issues;⁵⁹ the various union and party levels had a similar attitude toward library affairs.

Surviving documents indicate that determining the actual number and size of individual libraries and library points, as well as the number of readers at least in the 1950s, is, due to unreliable data or lack thereof, virtually impossible. Previous studies on trade union libraries operating during this period are fragmentary, and a comprehensive presentation of their activities during the communist period may prove difficult and is a research challenge due to scattered archival materials. At the same time, it is possible that the information they contain is as piecemeal as that found in the files of the CUWPGiK, CZB, or the Central Committee of the Polish United Workers’ Party from the 1950s.

⁵⁹ AAN, CUWPGiK, 65, *Upowszechnianie książki rolniczej* [1952 r.], n.p.

References

Archive materials:

Archiwum Akt Nowych, Centralny Urząd Wydawnictw, Przemysłu Graficznego i Księgarstwa, call number 65, 380.

Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, call number 237/VIII-13, 237/VIII-429.

Ministerstwo Kultury i Sztuki, Centralny Zarząd Bibliotek, call number 32, 103, 104.

Publications:

Bierczyński P., *Biblioteki zakładowe. Stan obecny i perspektywy zmian*, "Przegląd Biblioteczny" 1989, No. 2, pp. 125–135.

Chumiński J., *Ruch zawodowy w Polsce w warunkach kształtującego się systemu totalitarnego. 1944–1956*, Wrocław 1999.

Grabowski F., *Z książką do robotników*, "Bibliotekarz" 1955, No. 11, pp. 337–340.

Kor. J. [Korpała J.], *Przegląd piśmiennictwa. Z zagadnień bibliotekarstwa i czytelnictwa w prasie*, "Bibliotekarz" 1957, No. 7, pp. 211–212.

Kor. J. [Korpała J.], *Przegląd piśmiennictwa. Z zagadnień bibliotekarstwa i czytelnictwa w prasie*, "Bibliotekarz" 1957, No. 8, pp. 246–249.

Jarosiński J., *Związki zawodowe w teorii i praktyce partii rządzących w Polsce. 1944–1958*, Kielce 2012.

Każmierowska K., Słobodzian M., *Biblioteki związków zawodowych woj. poznańskiego w Polsce Ludowej*, "Informator Bibliotekarza Wielkopolskiego" 1961, No. 1, pp. 55–60.

Mikołajski M., *O rozwój czytelnictwa w zakładach produkcyjnych*, "Bibliotekarz" 1953, No. 5, pp. 141–143.

Naumiuk J., *Na początku trudnej drogi. Ruch zawodowy w Polsce Ludowej w latach 1944–1949*, Łódź 1985.

Nowakówna J., *Organizacja i zasięg działania fachowych bibliotek zakładowych*, [in:] *Zagadnienia popularyzacji wiedzy i czytelnictwa*, ed. by K. Wojciechowski, Wrocław 1966, pp. 109–121.

Podgóreczny J., *Szukamy nowych form zbliżenia książki do czytelnika*, "Bibliotekarz" 1955, No. 11, s. 340–342.

Polcyn M., *Praca z książką w zakładach H. Cegielskiego w Poznaniu*, "Bibliotekarz" 1957, No. 7, pp. 207–209.

Poz. M. [Poznański M.], *Przegląd piśmiennictwa. Z zagadnień bibliotekarstwa i czytelnictwa w prasie*, "Bibliotekarz" 1955, No. 11, pp. 343–346.

Rekosz Z., *Biblioteki związków zawodowych*, "Bibliotekarz" 1976, No. 1–2, pp. 19–30. "Rocznik Statystyczny" 1955, printed in 1956.

Rydz B., *Organizacja terenowych struktur związków zawodowych w południowych powiatach województwa lubelskiego w latach 1944–1975*, "Radzyński Rocznik Humanistyczny" 2012, Vol. 10, pp. 92–101.

Skwarnicki M., *O stałą i planową politykę nabytków w bibliotekach związków zawodowych*, "Bibliotekarz" 1956, No. 1, pp. 2–5.

Twardowski M., *Biblioteka Związkowa w Żyrardowie*, [in:] *Aktywność kulturalna włóknarzy. Praca zbiorowa*, ed. by A. Kamiński and J. Marczak, Łódź 1969, pp. 101–116.

Zbiór przepisów prawnych dla bibliotek związkowych, selection and compiler by Z. Rekosz, Warszawa 1977.